

Patrijzen in de Woldstreek

Jan Glas

Met mijn opa

Hellum: In de jaren vijftig, ik was een jaar of tien, ging ik vaak met mijn opa het veld in naar de Deldens of de Sjalottenpolder. De Deldens was een laag stuk land dat in de winter geregeld blank stond. Het waren kleine perceeltjes grasland, doorsneden met slootjes en een wijk. In deze wijk vingen we kleine snoeken. Met een schepnet in de hand liepen we op blote voeten door de modderbodem. Het water werd troebel en zuurstofarm, de snoekjes haptten naar lucht en werden gevangen.

Het kanaaltje met de naam Sjalottenpolder was een zijtak van de Haansvaart. Rond 1890 zijn dit soort kanalen met de hand gegraven, ze werden gebruikt om landbouwproducten en mest af en aan te voeren.

Met de ruilverkaveling zijn deze zijtakken gedempt, de Kappershuttenweg loopt hier nu overheen. In de Sjalottenpolder gingen we vissen met een hengeltje of er werd een rij zethengels uitgezet. Een zethengel was een stok met een lang snoer voorzien van een haak met daaraan een vette wurm. Mijn opa vertelde ook wel eens kikkerbilletjes te gebruiken. Volgens hem hadden de kikkers geen pijn, het waren immers koudbloedige dieren. 's Zomers tegen de avond was het schitterend bij de Sjalottenpolder, er liep een zandpad langs en daarnaast akkers met vooral graan en korenbloemen. Vogels die veel voorkwamen waren de Gele Kwikstaart, Graspiepers, enkele Paapjes en Grauwe Gorzen, altijd roepende Koekoeken en overal zingende Veldleeuweriken. Hier zag ik voor het eerst Patrijzen. Mijn opa paste op mijn hengel en ik lag languit in de berm, kijkend naar koppels Patrijzen met veel kuikens die uit het graan kwamen en op het zandpad

gingen badderen. Vogels kijken was spannender dan vissen.

De Patrijs - soortbeschrijving

Met 132 soorten zijn de veldhoenders (Perdicinae) de meest vormenrijke onderfamilie van de fazantvogels. Het uiterlijk is meestal tamelijk gedrongen, de snavel kort en het loopbeen betrekkelijk kort, met of zonder spoor. Het gewicht varieert van 45 gram (dwergkwartel) tot drie kilogram (rotshoender). De Patrijs weegt ongeveer 300 tot 400 gram. De veren hebben meestal een schutkleur, de staart is meestal kort. Patrijzen zijn alleseters. Er zijn drie verwante geslachten: patrijsvogels, kwartels en tandhoenders.

Onze Patrijs behoort tot het geslacht *Perdix* en wordt aangeduid als *Perdix perdix*. Een ondersoort, de 'Veenpatrijs' *Perdix perdix sphagnetorum* leefde hier vrij zeker, voor de ontginningen. In de *Avifauna van Nederland* (Brill 1970) staat hierover: "Zeer schaarse en thans door vermenging met de nominaatvorm *perdix* vrijwel verdwenen broedvogel van de drie noordelijke provincies. Standvogel". Vooral langs onze oostgrens met Duitsland kwamen tot in de jaren tachtig nog Veenpatrijzen voor. De Veenpatrijs was kleiner van stuk en had over het geheel genomen een donkerder kleur. Onze Patrijs is een echte standvogel en komt vooral voor in een kleinschalig akkerlandschap, ook op zogenaamde ruderaal terreinen, braakgelegd, met akkerrandenbeheer enzovoort, en in veel mindere mate op grootschalige weilanden en akkers. In de herfst en in de winter leven Patrijzen in groepsverband, vroeger in groepen van 50 of meer, tegenwoordig tot

zo'n twintig stuks.

Vroeg in het voorjaar vanaf eind februari vormen zich de paartjes. De oudere vogels zijn meestal de territoriale dieren. Ze dulden geen andere paartjes binnen hun gezichtskring. Het broeden begint zo tegen eind april. Het nest met daarin tien à twintig eieren (een legsel) bestaat uit een ondiep kuiltje op een beschutte plek, aan de rand van een akker en is bekleed met dor gras en bladeren. De eieren worden met tussenpozen van een à twee dagen gelegd en bedekt met nestmateriaal tot het broeden begint. Het vrouwtje broedt alleen, het mannetje is in de buurt tijdens een broedduur van 23 tot 25 dagen. De jongen zijn donzige nestvlieders en worden door beide ouders verzorgd. Ze groeien erg snel en na tien of elf dagen kunnen ze al fladderen. Goed vliegen doen ze na zestien dagen en het gehele verenkleed is compleet na een kleine vier weken. Tot de volgende lente blijven ze bij elkaar.

Oude Schoolmeesterrapporten

Het Rijksarchief te Groningen bezit waardevolle gegevens uit de vorige eeuw. In **1828** werd door de Commissie van Onderwijs in de Provincie Groningen een vragenlijst voorgelegd aan schoolmeesters in alle gemeenten. Een van de vragen betrof het

voorkomen van planten en dieren in hun omgeving. Vraag 8 luidde aldus: Welke zijn er de voortbrengselen uit ieder der drie natuurrijken? Deze vraag betreft zowel het dierenrijk als het plantenrijk en de delfstoffen.

Harkstede: Uit het Dierenrijk heeft men hier paarden, koeien, schapen, varkens, huisdieren, enz. hazen, en vele vossen, voorts grevings, bunzings, enz., **Patrijzen**, ganzen, zwanen, eenden enz. otters, veel visch als baars, snoek, zeelt, voorn, inzonderheid aal en paling.

Het belangrijkste dat de grond voortbrengt is: haver, van welk product wordt uitgevoerd, aardappelen, erwten en bonen, tot eigen gebruik en meest alle tuinvruchten die hier welig groeien, maar men verbouwt weinig rogge, boekweit, garst. Delfstoffen: uit de grond graaft en haalt men veen dat tot baggel bereid wordt. Andere delfstoffen hier niet gevonden.

Scharmer: Dierenrijk: paarden, runders, schapen, varkens, enz. Plantenrijk: rogge, haver, boekweit, tuinvruchten, gras, riet etcetera. Delfstoffen: turf of bagger.

Colham: Het Dierenrijk bevat niets bijzon-

Patrijs – Blijham

ders dan adders en hagedissen. Plantenrijk: veel rogge, boekweit, aardappelen, en weinig haver, tamelijk veel eikenhout en verder de gewassen aan zandgrond eigen. Uit het Delfstoffenrijk: zoden die men in de heidevelden steekt en tot brandstof gebruikt.

Slochteren: Dierenrijk: paarden, koeien, schapen, zwijnen, gevogelte, wild en vissen is het tamelijk voorzien. Plantenrijk: rogge, haver, boekweit, gerst, koolzaad, aardappelen, peul- en boonvruchten en houtgewas. Delfstoffen: leem en turf.

Schildwolde: Dierenrijk: paarden, ossen, koeien, schapen, varkens, hazen, vossen, **Patrijzen**, watersnippen, wilde eendvogels, velerhande soort van visch als: aal, baars, snoek, brazem, karpers enz. Plantenrijk:

rogge, boekweit, haver, garst, raapzaad, weite, aardappelen, vlas, knollen, wortelen en allerlei tuinvruchten en houtgewas. Delfstoffen: leem tot het metselen en plaveyen der muren, en het leggen van dorsvloeren en een weinig veen tot turf en bagger.

Hellum: Dierenrijk: paarden, koeien, schapen en varkens, vossen, bunsings, wezels, hazen en **Patrijzen**, hoenders, eenden en ganzen. Plantenrijk: rogge, haver, gerst, boekweit, koolzaad, knollen, wortels en aardappelen, ooft en tuinvruchten. Delfstoffen: het benodigde zand, leem en turf voor de inwoners.

Siddeburen: Dierenrijk: paarden, runders, schapen, varkens, ganzen, eenden en hoenderen enz. Ook heeft men hier en daar

	1852	1950	1961	1980	2000	2000 landelijk
Tarwe*	16	1.494	2.976	3.071	1.804	137.000
Rogge	1.007	1.853	591	21	10	6.000
Gerst**	102	520	323	913	532	47.000
Haver	2.112	2.234	1.804	806	162	2.000
Peulvruchten	39	258	34	18	8	3.000
Koolzaad	298	672	4	99	44	1.000
Aardappels	402	2.213	2.230	3.287	2.105	18.000
Vlas	0	50	715	0	0	4.000
Bieten	0	279	380	496	734	111.000
Mosterdzaad	4	0	0	0	0	0
Karwijzaad	25	0	0	17	3	0
Kanariezaad	6	0	0	0	0	0
Graszaad	400	0	0	51	301	22.000
Snijmaïs	0	0	0	55	530	205.000
Uien	0	0	0	0	0	20.000
Overige	0	0	0	47	112	14.000
Totaal	4.796	9.573	9.200	8.881	6.345	752.000

Tabel 1 Verbouwde gewassen gemeente Slochteren

* Tarwe 1980: onderverdeeld in zomertarwe 608 ha. en wintertarwe 2463 ha. Tarwe 2000: onderverdeeld in zomertarwe 208 ha. en wintertarwe 1596 ha.

** Gerst 1980: onderverdeeld in zomergerst 647 ha. en wintergerst 266 ha. Gerst 2000: onderverdeeld in zomergerst 503 ha. en wintergerst 29 ha.

Cultuurgrond in 2000 in totaal 12.202 ha., inclusief weide.

Bronnen: gegevens voor de jaren 1852, 1950 en 1961 komen uit: K. ter Laan, *Geschiedenis van Slochteren, 1962*; voor de jaren 1980 en 2000: CBS Landbouwtellingen.

enkelen die zich met de Byenteelt onledig houden. Plantenrijk: rogge, boekweit, aard-appelen, en haver zijn de hoofdproducten terwijl koolzaad, tarwe en zomergerst, schoon nog al verbouwd wordende minder voordeel opleveren. Delfstoffen: baggerturf voor eigen huisbrand en leem aarde dewelke uitsluitend wordt gebruikt zoo tot het leggen van dorschvloeren, als tot het metselen van muren.

Op de 8ste juni 1892 werd de 'Haansvaart' feestelijk in gebruik genomen. Ter ere hiervan had ds. P. Zuidema een gedicht van zeven coupletten gemaakt, waarvan ik hier een couplet citeer:

*Voor dat 't kanaal er nog niet was
Was Hellum deels gelijk moeras
Waar bijna niets wou groeien
Deels was het hoog en dorre grond
Waar men geen fleur of leven vond
Wel 'd Erica wou bloeien*

Zowel de schoolmeesterrapporten als een couplet van het gedicht als boven geven ons een blik op een landschap dat optimaal geschikt was voor hoenderachtigen (Patrijzen). Rogge, haver en boekweit zijn onmisbaar voor jonge Patrijzen. Het waren kleine akkertjes met overal stukjes onland ertussen, zowel hoge akkertjes als veel drassige plekken. Ook groeide er heide. **Als bewoners worden zowel vossen als Patrijzen genoemd.**

De verbouwde gewassen in de gemeente Slochteren

De ontwikkeling van de akkerbouw in de gemeente Slochteren is in tabel 1 weergegeven.

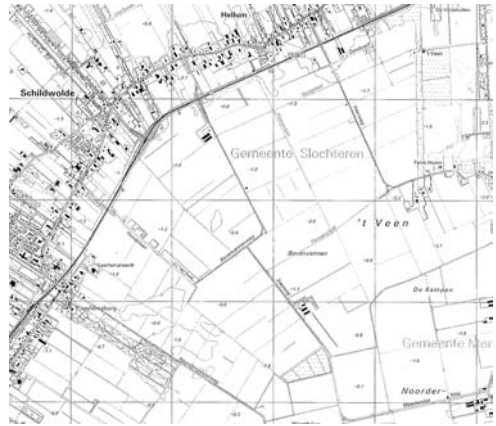
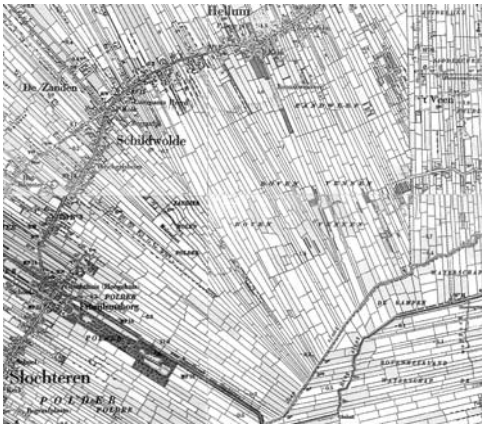
Ontginningen, kunstmest, chemische bestrijdingsmiddelen en mechanisatie

Als de ontginningsmachine op volle toeren draait, wendt natuurbeschermer Jac. P. Thijssse zich tot de Tweede Kamer tegen deze aantasting van de natuur. Niemand luistert in de crisisjaren. De omslag komt aan het eind van de jaren vijftig. Vanaf 1961 stoppen de ontginningen ter wille van de natuur-

bescherming en recreatie. In de twintigste eeuw is er 350.000 hectare woeste grond omgezet in landbouwgrond. Het gebruik van kunstmest is in ongeveer dezelfde periode toegenomen van 50.000 tot 630.000 ton. Kort voor de Tweede Wereldoorlog was de Nederlandse boer reeds de grootste kunstmestgebruiker in de wereld.

Misschien wel het allergrootste probleem op onze mooie planeet betreft de chemische vervuiling. De afgelopen 50 jaar produceerde de mens ongeveer 80.000 nieuwe chemische stoffen. De grootste vinding leek DDT, in 1939. Het werd onthaald als een wondermiddel en heette onschadelijk te zijn voor dieren en vogels. Zo zei men. De oogsten namen spectaculair in omvang toe. In 1962 ontdekte de wetenschapper Rachel Carson dat insecten en wormetende vogels massaal stierven in gebieden waar DDT werd gebruikt. Ook had DDT een grote negatieve invloed op het aantal jongen van dieren en vogels en van sommige vogelsoorten werden de eischalen flinterdun. Haar boek *Silent Spring* bracht een schokeffect teweeg. President Kennedy zag het gevaar. Binnen acht maanden wist hij dat het verhaal van Carson klopte en ging over tot het nemen van maatregelen. In 1970 werd DDT in Europa verboden. Tegenwoordig komt het nog overal in het milieu voor. Enkele middelen, zoals aldrin, dieldrin en heptachloor, zorgden in de jaren zestig ook voor een enorme vogelsterfte op akkerland. Deze en soortgelijke middelen mogen gelukkig niet meer worden gebruikt. De hoeveelheid bestrijdingsmiddelen die wordt gebruikt is op zijn retour, van 35.000 ton werkzame stof in 1984 naar 15.000 ton in 1997. Een goede ontwikkeling.

De landbouwtrekker heeft het gezicht van het boerenbedrijf totaal veranderd. Hij is het symbool van de mechanisatie. Het werkpaard heeft plaats moeten maken voor het ijzeren paard. In 1913 reden er twee exemplaren in Nederland, rond 1960 waren dat er 80.000 en in 1999 was het aantal opgelopen tot zo'n 175.000 stuks. Het aantal pk's is vertienvoudigd van zestien naar 160 pk. De

Figuur 1. Gebied ten zuiden van de dorpen Hellum en Schildwolde (atlasblok 07-47). Links de verkaveling rond 1900, rechts de situatie in 2005.

snelheid van 15 à 25 km per uur waarmee nu het land wordt bewerkt, gezaaid, gepoot, bespoten en geoogst tot in iedere uithoek van het perceel is niet bij te benen voor onze akkervogels. De cyclomaaier is verwoestend voor bodembroeders. Met akkerrandenbeheer probeert men plaatselijk iets aan de slechte situatie te verbeteren.

Bron: De meeste van de in deze drie alinea's gebruikte gegevens komen uit het vakblad *de Boerderij*.

Gesprekken met oude jagers

Rond 1983 ben ik voor het maken van een oud jachtverhaal bij de dochters van Tjaard Bos en Krieno Wildeboer geweest. Citaat: "Eltje Haan was van 1900 tot 1950 naast de grootste bijenhouder ook de laatste broodjager, samen met Tjaard Bos en Sibolt Schreuder." De wildstand, vooral Patrijzen, was toen nog zeer rijk. De Patrijzen gedijen goed in een kleinschalig landschap met zandpaden, roggevelden en vooral veel insecten en onkruidzaden.

In één jachtseizoen, van september tot eind december, werden door het drietal over de duizend Patrijzen geschoten. (zie figuur 1, ongeveer 1000 hectare). Een jonge Patrijs bracht voor de oorlog 75 cent op. In de jaren vijftig waren het Tjaard Bos en Krieno Wildeboer die het wild de stuipen op het lijf

joegen. Pacht werd er niet betaald, de landeigenaar kreeg veelal een haas. Tot ongeveer 1945 reed de bodekar (getrokken door een paard) van de gebroeders Emmelkamp uit Siddeburen twee keer per week naar Groningen. De jachtbuit uit de Woldstreek kwam daar bij de poelier terecht.

Mans Groeneveld (een oude jager uit Overschild) vertelde mij dat vroeger (voor de oorlog) rond Overschild veel Patrijzen met strikken werden gevangen. Deze strikken werden daartoe geplaatst in een ploegvoor. Patrijzen zochten hier graag dekking. De laatste voor lag vaak langs een zandpad of slootkant, inclusief de grasrand was de dekking optimaal.

Tijdens een SOVON-ganzentelling (winter 2002) in het gebied Dannemeer kwam ik in gesprek met de oude heer Lenting (toen 85 jaar oud). Tijdens zijn werkzame jaren was hij watermolenaar Schildmeer/Afwateringskanaal en een verwoed jager. In plaats van ganzen waren er vroeger vooral Patrijzen in het gebied Dannemeer (zie figuur 2, ongeveer 1000 hectare).

Op 20-jarige leeftijd schoot hij 800 Patrijzen in een jachtseizoen van 1 september tot 1 januari. Het landschap was kleinschalig met veel lanen, deze werden veelal gerepareerd met geel zand uit een zandgat. Mooi voor

Figuur 2. Dannemeergebied (ten zuiden van afwateringskanaal, atlasblok 07-46). Links de verkaveling rond 1900, rechts de situatie in 2005.

Patrijzen om in te badden. Er werd veel rogge en haver verbouwd. Na 1965 (ruilverkaveling) werd het snel minder, toen echter was er toch nog sprake van een jachtdag met 79 geschoten Patrijzen. De geschoten Patrijzen werden direct ontdarmd en tijdens warm weer werd er met de blote handen (de grond was erg los, er werden geen zware machines gebruikt) een kuil in de grond gemaakt. Onder in de kuil kwam een laagje gras, daarop de Patrijzen en dan weer gras met hierover weer een laagje grond. Op deze manier bleven de Patrijzen vers. 's Avonds werden ze op de fiets nog naar poelier Bergsma in de Haddingestraat te Groningen gebracht.

De winter 1979 en 1987

De vernietigende uitwerking op het landschap door middel van ruilverkavelingen is nog in volle gang. De mechanisatierace is niet meer te stoppen. In 1970 is weliswaar het insecticide DDT verboden. Maar zelfs nu, in 2007, vindt men nog steeds residuen in allerlei organismen. En herbiciden worden maximaal ingezet, geen kruidje blijft over voor zaadetende vogels. Als er dan ook nog een aantal erg strenge winters in onze contreien huishouden, dan is dat misschien net de druppel die de emmer doet overlopen. De winters van 1979 en 1987 waren zo extreem en bijzonder dat er van beide een boek is verschenen. Uit het *Sneeuwboek*

(Scholma & Meijer 1979) en het *IJzelboek* (Bekink et al 1987) komen onderstaande gegevens.

Het journaal van de Barre Winter van 1979 in Groningen (een samenvatting):

12 februari 1979 – De naderende winter laat zich voor de eerste keer zien in de gedaante van een langdurige ijzelregen. Takken breken van de bomen door de zwaarte van de ijzel.

14 februari – Een dag die de Groninger bevolking niet gauw zal vergeten. Vrijwel de hele dag jaagt een sneeuwstorm met een felle oostenwind over Groningen. De wind neemt nog steeds in hevigheid toe en jaagt de sneeuw op tot metershoge duinen in een aanzicht dat doet denken aan de ijstijd. De temperatuur is min 10 graden.

15 februari – Enkele dorpen in Groningen zijn volledig onder de sneeuwmassa's verdwenen en moeten worden uitgegraven. De landmacht verleent op vele plaatsen assistentie met groot materieel.

16 februari – De wegen zijn nog nagenoeg onbegaanbaar. In kleine dorpen dreigt een voedseltekort te ontstaan. De veehouders verkeren in nood. De melk wordt niet meer opgehaald.

December.1938

Kerstwild voor Restaurants.

Postkeuring 180193
Specialiteit in KIEVITS-EIEREN.

M.
Hierbij ontvangt U voor de n.s. feestdagen onze noteeringen van diverse soorten versch Wild en Gevogelte. Beleefd verzoeken wij Uw gewaardeerde orders zoo vroeg mogelijk in ons bezit te stellen.

	panklaar	per pond	Fl.	
<u>JONGE FALKOENEN</u>	"	"	"	0,70.
<u>GEMESTE JONGE TAMME KANDENGANZEN</u>	"	"	"	0,60.
Gemeste tamme Benden (Canatons)	"	stuk	"	1,10.
Poulardes (4-6 persoons)	"	"	"	1,20-1,50.
Braadkuikens (3 persoons)	"	"	"	0,90.
Braadkuikens (dikke 2 persoons)	"	"	"	0,70.
Soep-Braadkippen	"	pond	"	0,45.
Reerug	"	"	"	1,70.
Reebout	"	"	"	1,70.
Hazen	"	stuk	"	2,00.
Wilde Konijnen	"	"	"	0,80.
Fazanten	"	"	"	1,25.
Wilde Benden	"	"	"	0,80.
Talingen	"	"	"	0,85.
Pluvieren	"	"	"	0,45.
Houtduiven	"	"	"	0,35.
Jonge Patrijzen	"	"	"	0,85.
Jarige Patrijzen	"	"	"	0,40.

Slechte 1° kwaliteit
aflevering ZUIVER PANKLAAR!

Hoogachtend
S.Bergsma.

Figuur 3.
De kerstaanbieding van de Groningse poelier Bergsma uit 1938. De foto rechtsboven laat de inhoud van de koelcel zien; de Patrijzen hangen vermoedelijk links onderaan. Foto's onder: de etalage en het afhangrek.

17 februari – Het sneeuwuimen komt nu goed op gang. Onder de sneeuwhopen vindt men tientallen dode dieren. Hazen, konijnen, vogels en reeën.

19 februari – Op kleinere wegen en in de polder worden rupsvoertuigen ingezet om de laatste sneeuw te ruimen.

21 februari – De bevolking houdt zich massaal bezig met het voederen van dieren, waaruit kan blijken dat het ernstigste gevaar geweken is.

Woest winterweer in maart 1987. Op 2 maart in de nacht begon het te ijsregenen en dat duurde een half etmaal, later overgaand in stuifsnegew. De volgende dag klaarde het op en er volgde een periode van koud, helder winterweer. Veel dieren werden in hun slaap verrast en veranderden in ijsklompen. Vooral op de grond slapende vogels waren de dupe. Voor de vogels die de ijsregen hadden overleefd was het onmogelijk om aan voedsel te komen. Bij het vogelasiel van Jan de Haas te Finsterwolde werden in totaal 1949 slachtoffers binnengebracht. Een veelvoud van slachtoffers in het open veld is nooit gevonden. Aan Patrijzen werden in vier weken 116 exemplaren binnengebracht en van de Fazant 441 exemplaren. Beide soorten, die al onder grote druk stonden, zijn door beide natuurrampen verder gedecimeerd.

Eigen notities

In de strenge winter van 1979 werden in februari op voerplaatsen bij NAM-locaties te Siddeburen ongeveer 150 patrijzen waargenomen. Tijdens voederacties in de wintermaanden januari en februari 1985 zijn op verschillende locaties 109 Patrijzen waargenomen (zie figuur 4).

Op 30 december 1989 had ik in het Ufkenshuis een gesprek met de heer Jan Haan, toen 84 jaar en nog steeds actief als bijenhouder. Gedurende 51 jaar was hij landarbeider, de eerste vijftien jaar bij Clevering in

Hellum en de laatste twaalf jaar bij Steven Boer in Schildwolde. In 1935 werkte hij 60 uur in de week voor f 12,50. Toch had Jan Haan nog tijd om Patrijzen te strikken, soms twintig op een dag. Een rijtje graan werd daarvoor in een vurg (ploegvoor) gestrooid. Zijn vader strikte wel 50 patrijzen op een dag. Hij vertelde dat ze graag in rode klaver of in ruige slootkanten broeden. Er waren veel soorten gewassen, kleine akkers en gespreid zichten. Volgens Jan Haan waren er vroeger meer Eksters maar ook meer kleine vogels zoals gorzen. In de winter trokken tegen de avond wolken 'grijze' (Bonte, red.) Kraaien naar het Slochterbos om te gaan slapen.

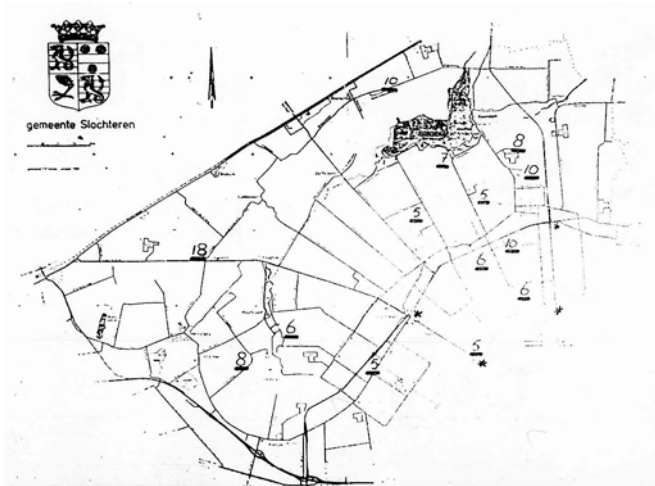
Voordat de combine zijn intrede deed, stond het geogste graan bij de kleinere boer in grote mijten buiten te wachten op de dorsmachine. Bij de familie Pestman in Schildwolde zag schrijver dezes daar regelmatig Patrijzen bij foerageren. Kraaien trokken bovenaan de mijtschoven los en de Patrijzen wachtten beneden op de graankorrels, samen met duiven en mussen.

Soms worden ook Patrijzen verkeersslachtoffer. In de jaren zeventig reed ik 's morgens vroeg in de herfst over de Kloosterlaan. In de verte zag ik een aantal hoopjes liggen op de weg, het bleken acht dode Patrijzen te zijn en ze waren nog warm. Conclusie: een hele klucht (familie) tegen een auto dood gevlogen. Martinus de Boer uit Overschild en Jan Hoving uit Siddeburen vertelden mij

soortgelijke verhalen over een dood gevlogen klucht op de Meenteweg en langs het Slochterdiep ter hoogte van het Lageland.

Van overvloed tot Rode Lijst-soort

Vanwege het feit dat de Patrijs altijd een gewilde jachtvogel is geweest, zijn er ook cijfers bekend uit vroegere periodes. Zo blijkt uit verslagen van Gedeputeerde Staten van Groningen in de jaren 1853-1856 dat er grote aantallen geschoten Patrijzen waren aangevoerd. Het betrof 16.000, 20.000, 12.000 en 14.800 stuks. De werkelijke aantallen geschoten en gestrikte vogels zullen nog aanmerkelijk hoger hebben gelegen. Een gedeelte van de Patrijzen kwam niet op de markt en gestrikte exemplaren waren meestal voor eigen consumptie of werden in de buurt verkocht. Voor 1950 werden er in Midden-Groningen, vanouds een van de beste Patrijzengebieden van onze provincie, ongeveer 100 stuks geschoten op 100 hectare. Stel dat dit het grootste gedeelte van de jonge vogels betreft. En laten we aannemen dat er op iedere vijf juvenielen twee volwassen vogels het voorjaar ingaan als broedpaar. Dan was de dichtheid voor 1950 ongeveer twintig broedparen per 100 hectare. In *De Toestand van Natuur en Landschap in de provincie Groningen* (Hall et al 1998) wordt melding gemaakt van 0,5 paar per 100 hectare in 1989 (een gemiddelde van het akkermeetnet), een getal dat verder is teruggelopen tot 0,2 paar in 1997. Dat be-

Figuur 4. Waargenomen Patrijzen in de gemeente Slochteren tijdens wintervoeding in 1985.

tekent dat er van de hoeveelheid Patrijzen van voor de Tweede Wereldoorlog nog één procent over is.

Hoe heeft het zover kunnen komen?

Het voorkomen van de Patrijs hangt onder andere samen met de grondsoort, gewassen die er worden verbouwd, hoeveelheid gebruikte mest/kunstmest, grootte van de akkers, voedsel het jaar rond voor de oude vogels, voldoende voedsel in de vorm van insecten voor de jonge vogels, mate van gebruik van bestrijdingsmiddelen, extensief/intensief bewerken van het land, jacht, dekking in het veld, functieverandering van landerijen, weersgesteldheid in het voorjaar en predatie.

Zandgrond als in de Woldstreek bleek, voor de tijd van de drainages en ruilverkavelingen, erg geschikt voor de Patrijs. Vanwege de toen nog aanwezige natte/slechte plekken en de weinige bemesting had het gewas een open structuur. Hiervan profiteerden akkervogels als Patrijs en Veldleeuwerik. De gewassen die werden verbouwd zijn van Patrijs-gunstig gedegradeerd naar Patrijs-ongunstig. Rogge en haver hebben plaats moeten maken voor tarwe en aardappelen. Het betreft hoofdzakelijk wintertarwe en het is bekend dat akkervogels tijdens de winter volop voedsel konden vinden op ongeploegde stoppelvelden van zomertarwe. De laatste decennia verslechterde de situatie

nog verder door de teelt van snijmaïs. Na de ruilverkaveling waren in één keer alle onverharde zandpaden, kruidenrijke bermen en slootkanten verdwenen. Voor de verkaveling had iedere boer in de Woldstreek zijn eigen opstreckende heerd met daarbij over bijna de volle lengte een zandpad en een sloot. De overwegend smalle kavels liepen tot aan het Schildmeer in het noorden en naar het zuiden tot bijna aan het riviertje de Siepe. De percelen waren gemiddeld 2,1 hectare groot, ze varieerden van 1,2 hectare bij de kleinste tot 2,4 hectare bij de grootste bedrijven. Na de ruilverkaveling waren ze vergroot tot zo'n tien hectare en perceelsgrenzen in de vorm van slootjes en dergelijke zijn bijna overal verdwenen. Voor de Patrijs zijn het stukken land van 100 hectare en meer. Grote graafmachines waren in de jaren zestig bezig op het land van Van Niejenhuis, het laatste koppel Patrijzen met kuikens zocht dekking in onze tuin aan de Spithofslaan. De Duitsers hebben er een mooi woord voor: Flurbereinigung. Het jaar daarop geen nieuw leven meer, bijna tweeduizend jaar voor niets. Waren er vroeger blokken van 1000 hectare zonder doorgaande wegen, na de verkaveling was dat teruggebracht tot zo'n 300 hectare met alle nadelige gevolgen van dien voor akkervogels.

Als gezegd, chemische bestrijdingsmiddelen zijn fataal voor akkervogels. De herbiciden zorgden er voor dat de onmisbare akker-

Figuur 5. Incidentele waarnemingen van Patrijzen in de gemeente Slochteren 2003-2007.

kruiden verdwenen. Nog tijdens de een na laatste strenge winter haalden we, als wintervoeders, bij de firma Fokkens te Siddeburen tientallen zakken met onkruidzaad. Na 1980 was daar niets meer te halen. Het graan dat bij Fokkens werd geschoond, was schoon vanaf het veld. Pesticiden, bleek uit onderzoek, zorgden voor minder kuikens en de kuikens die wel werden geboren verhongerden vanwege gebrek aan insecten. Ook in Slochteren ging en gaat biotoop verloren voor woningbouw, bedrijfsterreinen, recreatieplassen en natuurontwikkeling ten behoeve van moerasvogels (ook Rode Lijst-soorten). Als de natuurlijke aanwas door bovengenoemde factoren is geminimaliseerd en de plezierjacht toch doorgaat, dan is men verkeerd bezig. Het is dan een van de druppels. Dat te veel oogsten van alle tijden is, moge blijken uit een provinciaal bericht van 1860: "Hier en daar klaagt men evenwel over het verminderen der hazen en wordt zulks vooral toegeschreven, dat door de uitoefening der lange jacht (met honden) te veel wordt weggevangen. Waardoor bij minder voordelige weersgesteldheid in den tijd der teling, schaarschheid ontstaat. Patrijzen zijn er veel overgebleven, daar zij door het natte seizoen zeer wild waren."

Zolang er akkervogels zijn, zijn er ook predatoren, zij horen in onze wereld thuis. Alle predatoren werden vroeger veelvuldig gedood al dan niet om de premie die ervoor werd uitbetaald. Net als bij de jacht op de Patrijs maakte dat voor de stand niet zoveel uit. Het biotoop was immers optimaal. Behalve roofvogels waren dat vooral wezels, hermelijnen en bunzingen. Piet Buitenkamp werkte rond 1950 bij een van twee dorsmachines. Hij vertelde: "We hadden 21 boeren als klant en ieder seizoen werd er bij twee à drie boerderijen een bunzing gevangen. Ze kwamen tevoorschijn als de laatste schoven de dorsmachine in gingen. Zo'n zeven gulden brachten ze op, genoeg voor de aanschaf van een fles Jonge Klare." Voor 1940 waren er in Hellum 36 akkerbouwers, in 1985 waren dat er twintig en anno 2007 zijn er nog acht. We kunnen rustig stellen dat er

in Hellum op zo'n vijf plaatsen bunzingen voorkwamen. Tegenwoordig zijn meldingen van bunzingen schaars.

Recente losse waarnemingen uit de Woldstreek vanaf Kerst 2003

In de jaren 2003-2006 zijn waarnemingen van Patrijzen ingestuurd naar de website van de werkgroep Natuur en Landschap Duurswold (www.werkgroepnld.nl). Deze staan vermeld in tabel 2. De meeste van deze waarnemingen zijn gedaan nabij akkerranden, braakliggende terreintjes en nieuw ingerichte natuurgebieden (Strategisch Groenproject Midden-Groningen). De waarnemingen zijn zeker niet gebiedsdekkend. Zie ook figuur 5.

Pogingen tot herstel

Op dit moment wordt op een à twee procent van het areaal akkerland iets voor akkervogels gedaan, meestal in de vorm van akkerrandenbeheer. Om effect te sorteren zou dit minimaal vijf procent moeten zijn. Ook de kwaliteit van de akkerranden is van groot belang. Uit onderzoek (Koks et al 2001) blijkt dat brede faunaranden een positief effect op akkervogels, insecten en muizen hebben. Duoranden (veel variatie, plaatselijk kort gemaaid) pakken positief uit voor de Veldleeuwerik, de drie-meterranden hebben vooralsnog weinig effect (van 't Hoff & Koks 2007). Maaien voor half juli is uit den boze en nooit mag de gehele rand in één keer worden gemaaid. Op een nog erg bescheiden schaal laat het waterschap taluds ongemoeid en sommige boeren werken daar ook aan mee door in een niet-schouwbare sloot het riet te laten staan. In een sloot haaks op de Haansvaart resulteerde dat gelijk in een aantal broedpaartjes rietvogels met als topser een Blauwborst met jongen. Robuuste verbindingssone's vanaf de Ecologische Hoofd Structuur zouden een opsteker kunnen zijn voor onze akkervogels. Op het symposium ter gelegenheid van het nieuwe rapport 'Toestand van Natuur en Landschap 2006 in de provincie Groningen' was een van de sprekers de directeur-generaal Natuur van het ministerie van

datum	Patrijzen gezien te	melder/waarnemer	aantal
25-12-03	Uiterburenweg - tussen sparren	Johan Bergsma	4
16-06-04	Slochterdiep - vooraan oostkant	Jan Glas/Jan Hoving	1
01-08-04	Dannemeer - akkerrand tegen Slochteren	Jan Venhuizen	15
14-10-04	Dannemeer - akkerrand tegen Slochteren	Jan/Froukje Glas	13
20-10-04	Luddeweer - op maïsstoppel - juveniel	Jan Hoving/Glas	6
herfst 04	't Veen - Siep- akkerrand/braakland (13+5)	Jan Hoving/Kampen	18
herfst 04	Meenteweg - land Pimmelaar	Carel Leemhuis	8
herfst 04	Meenteweg - bij boerderij van Eerden	van Eerden	15
14-11-04	Tetjehorn - bij boerderij Huissoon	Jan Glas	8
14-11-04	Uiterburenweg - houtwal/camping	Wildeman	5
25-01-05	Luddeweer	Johan Bergsma	14
01-03-05	Zandwerf - Hellum	Jan Hoving/Schepel	8
-03-05	Zandwerf - Hellum- in een tuin	N. Nanning	11
05-03-05	Dannemeer - akkerrand tegen Slochteren (9+2+2)	Jan Glas	13
25-03-05	Dannemeer - akkerrand tegen Slochteren	Jan Glas	2
-03-05	Dannemeer - Slochterdiep/Schaaphok	Thomas Fledderman	8
07-04-05	Eideweg – kwekerij	de Vries	4
15-04-05	Uiterburenweg - houtwal/camping	Jack Smit	4
23-04-05	Woudbloem Ae's	Staatsbosbeheer	2
01-04-05	Zandwerf – Hellum	Jan Hoving/Nanning	2
20-04-05	Skaldmeer - Schaaphok	Hein Kuiper	4
06-08-05	Siddeburen - Leentjer	Jan Kuipers	2
15-10-05	Dannemeer	Jan Hoving	9
06-11-05	Zandwerf – Hellum	Hoving/Nanning	8
17-12-05	Skaldmeer	Hoving/Glas	5
30-12-05	Dannemeer	Jan Glas	6
06-03-06	Overschild - Meerweg op braak (1 paar)	Carel Leemhuis	2
20-04-06	Tetjehorn	Avifauna	1
23-04-06	Overschild - Meerweg op braak (2 paar)	Carel Leemhuis	4
22-05-06	Schildwolde - Hondelaan (1 paar)	Hanneke Terpstra	2
22-05-06	Slochtermeenteweg (1 paar)	Carel Leemhuis	2
29-06-06	Slochtermeenteweg (1 paar)	Carel Leemhuis	2
15-07-06	Overschild (1 paar + 6 juveniel)	Thomas Fledderman	8
16-07-06	Hondelaan en omg. (3 paar met min. 6 en 2 juv.)	Hanneke Terpstra	11
01-09-06	Overschild - op erf	Anja Huyssoon	7
14-10-06	Veenweg – Hellum	Jan Hoving	7
14-10-06	Hondelaan	Hanneke Terpstra	9
01-11-06	Veenweg – Hellum	Jan Hoving/Nanning	9
24-11-06	Damsterweg	Willem Wind	12
13-12-06	Eideweg - grens Noordbroek	Jan Hoving	5
17-12-06	Korengarst	Avifauna	9

Tabel 2. Recente losse waarnemingen uit de Woldstreek vanaf Kerst 2003

LNV, Prof. dr. André van der Zande. Naar aanleiding van steeds maar weer sombere berichten over akker- en weidevogels stelde hij voor om te komen tot nieuwe ruilverkavelingen, maar dan met herstel van natuur en cultuur. Een nieuw Deltaplan voor het landschap. Nu er straks grote oppervlaktes tarwe en maïs worden geteeld ten behoeve van brandstof, voor onze heilige koe, zal dat Deltaplan er ook moeten komen. De ziel moet weer terug in het landschap. Anders zijn we geen goede rentmeesters.

Met zijn opa

In 2015 laat opa zijn kleinzoon Leeuweriken horen en korenbloemen, herderstasjes en Patrijzen zien.

Literatuur

Bekink, C., R. van den Heuvel & G. Kral 1987. IJzelboek. Veendam.
Brill, E.J. 1970. Commissie voor de Nederlandse Avifauna 1970. Avifauna van

Nederland. Leiden.

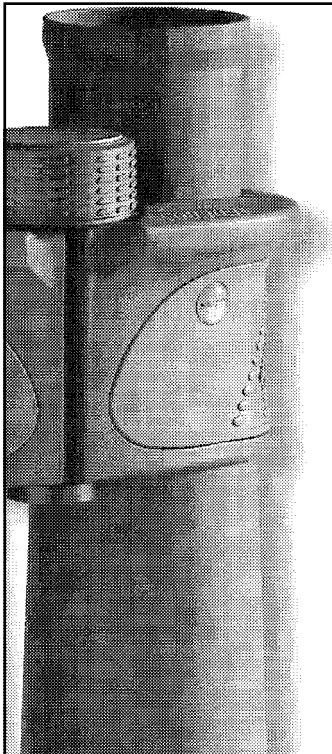
Hall, M.P., J. van 't Hoff, R. de Koning, J. Meijering & K. van Scharenburg 1998. De Toestand van Natuur en Landschap in de provincie Groningen. Provincie Groningen, Dienst Ruimte en Groen. Groningen.

van 't Hoff, J. & B. Koks 2007. Broedvogels in duoranden en leeuwerikvlakken. Tussenrapportage van het onderzoeksjaar 2006.

Koks, B., K. van Scharenburg & E.G. Visser 2001. Grauwe Kiekendieven Circus pygargus in Nederland: balanceren tussen hoop en vrees. Limosa 74 (2001): 121-136.

Scholma, M. & F. Meijer 1979. Sneeuwboek – Groningen februari 1979. Bedum.

Illustraties: Jan Glas, Johan Bergsma e.a.
Tekst: Jan Glas, Helling (jglas@planet.nl)
Redactionele medewerking: Menno Gerkema
©NLD 2007. Werkgroep Natuur en Landschap Duurswold
www.werkgroepnld.nl

- * Fotoservice
- * Alle grote merken compact/reflex/digitaal
- * 80 Types verrekijkers en telescopen op voorraad
- * Ook astronomische telescopen
- * Swift - Bynolyt - Zeiss
- * Swarovski topdealer
- * *Vriend Stichting Het Groninger Landschap*

Poelestraat 19 - 9711 PG Groningen
Telefoon (050) 312 86 84